

11003007
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СИСТЕМА І СТРУКТУРА

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

Обліковий
номер

29086882
115
115
115

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дашенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ISBN 966-7201-26-0

© Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, 2006
© Автори статей, 2006

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНИХ СИНТАКСИЧНИХ ТЕОРІЯХ

У сучасних синтаксичних теоріях просте речення розглядається як багатаспектна синтаксична структура, компоненти якої становлять складну ієрархізовану систему відповідного ярусу (власне-синтаксичного, семантико-синтаксичного, семантичного, функціонального). Загальний напрям учення про просте речення великою мірою визначається домінуванням вербоцентричної теорії, пильною увагою до предиката, його здатності формувати синтаксичний, пропозиційний і супрапропозиційний аспекти речення як комунікативної одиниці. Особливу роль дієслова у реченні відзначав ще О. Есперсен: «При сполученні дієслова із займенником або з іменником видно, що дієслово надає сполучуваності особливого характеру викінченості і утворює (більшою чи меншою мірою) завершене висловлення, чого не спостерігається при сполучуваності іменника або займенника з прикметником або прислівником» [1:95]. Таким чином, підкреслюється властивість предиката містити у собі макет майбутнього речення і програмувати набір позицій для семантичних наповнювачів. З одного боку, відображаючи логіко-предметні співвідношення між учасниками позамовної ситуації, він формує семантичну структуру речення, а з другою — впливає на характер його внутрішньо-синтаксичної організації. Цю властивість предикат отримує від дієслова, яке найтипніше його виражає, від його категоріальної семантики, яка може бути самодостатньою (абсолютною) або несамодостатньою, тобто потребувати для своєї реалізації доповнення певними синтаксичними і семантичними компонентами. Американський лінгвіст У. Чейф зауважує, що «...природа дієслова визначає, що буде становити інша частина речення, зокрема, які іменники будуть дієслово супроводжувати, який стосунок до нього будуть мати ці іменники і як ці іменники будуть характеризуватися в семантичному плані» [2:115]. Здатність дієслова-предиката відкривати функціональні позиції для заповнення їх учасниками дії на формально-синтаксичному рівні речення можна назвати його валентністю, а на семантико-синтаксичному — його інтенцією. Набір функціональних позицій конкретного дієслова, вжитого у певному значенні, утворює валентісно-інтенційне поле, що характеризує це дієслово як складника мовної системи. Як відзначає Й. Андерш, у мовленні функціональні позиції дієслова-предиката можуть реалізуватися або не реалізуватися; нереалізовані позиції при цьому мають потенційний характер [3:125]. Отже, формально-синтаксична і семантична валентність у реченні пов'язується передусім із дієсловом-предикатом, оскільки воно є конструктивним центром речення, синтаксично не залежить від інших членів, тобто характеризується менш активною сполучуваністю. Так у лінгвістичній концепції О. Потєбні дієслово виступає як одиниця, найбільш абстрактна, найбільш гнучка, конструктивна і вічно прогресуюча категорія людської мови. «Дієслово створює речення» — це твердження об'єднує сучасні концепції тих учених, що визнають дієслово репрезентом згорнутого речення (Й. Андерш, Н. Арват, І. Вихованець, А. Загнітко та ін.). Судяк, незважаючи на особливу роль дієслова в реченні і загальну семантизацію синтаксичних досліджень, в українському мовознавстві дієслівні предикати не стали до цього часу предметом системного дослідження й аналізувалися лише частково у працях загальнішого характеру. Проблеми, пов'язані із структурою і семантикою дієслівного предиката, його конструктивною роллю у реченні, таким чином, тільки поставлені, але ще мало розроблені. Однозначної

інтерпретації і чіткої концепції системного опису дієслівних предикатів у східнослов'янських мовах все ще не створено.

Вчення про структурну схему простого речення (модель) було започатковане і плідно розроблялося представниками чеського і словацького мовознавства (В. Матезіус, Ф. Данеш, П. Адамець, К. Гаузенблас, М. Кубик та ін.), які виступили проти віднесення речення тільки до одиниць плану мовлення.

Кожне речення як комунікативна одиниця репрезентує певну інформацію і разом із тим входить до системи моделей речення, відповідно як слова об'єднуються у тематичні класи, лексико-семантичні групи або лексико-граматичні розряди. Увагу дослідників привертає той факт, що «...синтаксичні одиниці ми творимо у численних актах мовлення, не помічаючи того, що ці одиниці «продукуємо» за певним зразком. Отже, за конкретними реченнями бачимо абстрактну значеннєву схему, формулу, яка є одиницею мови й реалізується в широкому лексичному наповненні конкретних речень» [4:47]. Таким чином, під моделлю речення розуміється узагальнена схема, яка дозволяє представити усе те багатоманіття конкретних речень мови у вигляді синтаксичних структур. Досліджуючи цю проблему, Т. Ломтєв зазначає, що «...позиційна модель речення — це готова єдність, вона відтворюється у мовленні, а не витворюється, тому речення є одиницею мови, а не мовлення. Той, хто знає слова, їх форми і морфеми, той ще не знає мови. Одиницями мови виступають не лише слова, їх форми, морфеми, а й позиційні моделі речення. Речення тому й виступає одиницею мови, що воно становить готову позиційну модель, позиційну структуру» [5: 190]. Поставивши питання, «...чи обмежується речення повністю лише конкретним моментом висловлення і чи зумовлено воно як лінгвістичний факт в цілому тільки індивідуальною ситуацією мовлення», В. Матезіус дійшов висновку, що речення в мові виступає як абстрактна модель, а в мовленні реалізується як конкретний вислів, але важко визначити напевне, яку модель варто кваліфікувати у даній мові як модель речення, а яку — ні [6:236-237].

Услід за І. Вихованцем доцільно сприйняти твердження, що «...у сфері мови синтаксичні одиниці потрібно аналізувати як типові, абстраговані від мовленнєвих репрезентацій зразки, моделі, за якими утворюються конкретні синтаксичні одиниці. У сфері мовлення реалізуються мовні зразки, з одного боку, і породжуються нові синтаксичні явища, які можуть закріпитися синтаксичною системою, з другого боку» [4:47-48].

У мовознавстві проблемі опису моделей речення приділяється значна увага (Г. Золотова 1967; 1973; 1982; Н.Шведова 1969; 1973; Н. Арутюнова 1972; О. Москальська 1974; С. Кокоріна 1975; В. Белошапкова 1978; 1979; Т. Ломтєв 1979; В. Юрченко 1979; І. Вихованець, К. Городенська, А. Грищенко 1982 та ін.), але єдиного погляду на сутність цього лінгвістичного явища досі ще немає. Свідченням цього може служити хоча б той факт, що, крім поняття «модель речення» (Г.Золотова), використовуються як аналоги терміни «структурна схема речення» (Н. Шведова), «структура речення» (Т. Ломтєв), «мінімальна структурна схема», «поширена структурна схема» (В. Белошапкова), «семантична структура речення» (В. Гак, І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський), «валентно-інтенційна модель речення» (Й. Андерш). Різниця полягає не лише у термінологічній різноплановості, а й в урахуванні таких важливих для речення характеристик, як його формально-граматична організація, інформативна достатність/недостатність, конструктивність/неконструктивність компонентів, конструктивний склад. Але майже усі дослідники визнають той факт, що «...структурна схема — це абстрактний зразок, що належить

мовній системі і призначений для того, щоб, будучи наповненим конкретним лексичним матеріалом, функціонувати як мінімальна самотійна одиниця повідомлення» [7: 67-68].

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень існує два розуміння моделі (структури, схеми, формули) речення, за якими поняття мінімуму компонентів організоване або на формальну організацію речення як предикативної одиниці, або на формальну і семантичну структуру речення, тобто сукупну реченнєву достатність. Частина дослідників сходиться на тому, що основу будь-якого речення формують головні члени (підмет і присудок у двоскладному реченні, головний член односкладних речень) — предикативний мінімум. Під ним розуміється своєрідний «...синтаксичний зв'язок, який має свою формальну організацію і своє мовне значення, за яким може бути побудоване окреме почленоване (елементарне) речення» [7:84]. Таке розуміння мінімуму речення ґрунтується на ученні про головні члени речення. Таким чином, необхідною і достатньою умовою для конструювання речень є наявність граматичного мінімуму. Але граматично достатня побудова не завжди здатна виражати замінену думку, тобто бути реченням, бо реальне речення має не лише граматичну, але й інформативну достатність. Отже, цей найвищий ступінь абстракції не завжди збігається з реальним реченням, здатним означати ситуацію і функціонувати як комунікативна одиниця. Адже, існують такі реченнєві структури, які, маючи граматичну достатність, характеризуються синсемантичністю, тобто потребують інших членів речення — додатків, локальних, темпоральних та інших обставин. Напр.: *Налиті пурпуром плоди звисають тяжко з віт жовтих* (М. Рильський). *Проти вікна різко виступає профіль незнайомця, карбований, карбований, мов на давніх монетах* (О. Гончар). Саме синтаксичні деривати переводять такі речення із зони інформативної недостатності у зону інформативної достатності.

Вчені, які спираються у своїх дослідженнях на нерозривний зв'язок синтаксису і семантики, відразу ж піддали більшість положень формальної теорії критиці й перегляду. Так Й. Андерш, Н. Арутюнова, В. Белошапкова, І. Вихованець, А. Загнітко, Г. Золотова, Т. Ломтєв пропонують ураховувати не тільки формально-граматичну структуру, яка включає найнеобхідніші члени речення, а і їх комунікативно-формальну завершеність. Це й закономірно, адже будь-яке речення покликане виражати відносно закінчену думку, передати ту чи іншу картину об'єктивної реальності. «У реченнях відповідної структури, — зауважує Г. Золотова, — відображається той або інший різновид вираження навколишньої дійсності, і навпаки, для вираження того або іншого характеру реальних зв'язків у мові функціонують структурно визначені різновиди речень» [8:92]. Речення не існує поза комунікацією, воно і є комунікацією, повідомленням. Як відносно самотійна одиниця мови воно передає певну думку, інакше кажучи, все речення, як ціле, є повідомленням, а не яка-небудь його частина окремо. У розумінні цього не предикат повідомляє про те, ця можливість взагалі виключається, оскільки наявність предиката уже передбачає наявність суб'єкта. Повідомлення є повідомлення думки; відносно закінченою одиницею думки є судження, речення ж виражає цю думку [9:152]. Заперечуючи протиставлення «граматичної достатності» та «інформативної достатності» предикативної одиниці, І. Распопов писав, що «... речення — така лінгвістична одиниця, яка призначена для вираження усвідомлених повідомлень, а не синтаксичних категорій модальності та часу самих по собі, тому «інформативно недостатніх» речень просто не існує» [10: 69].

Виявлення наукового інтересу до семантики синтаксису дозволило лінгвістам відмовитися від загальноприйнятої думки про існування односкладних структурних схем. Таким схемам приписувалось значення констатації існування предмета, явища, часу, місця; предмета і його ознаки (дії, стану, якості, кількості, приналежності); відношення одного предмета до іншого [11:31]. Таким чином, всі схеми як мінімум двоскладні, незважаючи на те, що і суб'єкт і предикат можуть тільки мислитися.

Т. Ломтєв говорить про два способи подачі інформації: як суб'єктно-предикативної побудови і як системи відношень між предметами, висловлюючи думку, що перший спосіб подачі інформації не відображає структури означуваного (Ломтєв 1979). На його думку, речення як виразник суб'єктно-предикативного «каркасу» містить два конститuentи. Речення як виразник системи з відношеннями містить неоднакову кількість складників, що дорівнює кількості актантів + знак відношення між ними. Предикативне відношення передбачає три позиції, три знаки: суб'єкта, предиката і відношення, — внаслідок чого трикомпонентні схеми є найпоширенішими у мовленні. Зустрічаються і чотирьохкомпонентні схеми, бо є дієслова, що передбачають своєю семантикою наявності не менше двох актантів. Напр.: *Солдатам подобався неквапливий професор* (П. Загребельний). / *цим він її ображав, і кривдив* (В. Підмогильний). Фактично кількість обов'язкових поширювачів можна визначити, як «від одного до багато», але практично до структурної схеми входить більше чотирьох компонентів лише у виняткових випадках. Такий кількісний склад моделей можна пояснити полікомпонентністю семи предиката, хоча окремі синтагматичні семи таких предикатів завжди факультативні. Зазвичай у реченні розкривається одна-дві із можливих придієслівних позицій, а решта уже відома із контексту чи ситуації. Таким чином, семантична структура дієслова виявляється у його функціонуванні як структурного центру речення, де реалізуються не усі його валентні властивості, а лише ті, які узгоджуються із структурно-семантичною будовою речення, незважаючи на те, що саме реалізація валентностей дієслова визначає «багатомісність» предиката. Чим менше актантів названо, тим сильнішим повинен бути зв'язок з компонентом чи ситуацією. Т. Ломтєв писав, що «...модель речення — це ціле, яке складається із постійних елементів, що об'єднані закономірним зв'язком. Модель речення є залишок після відрахування з речення його змінних або індивідуальних елементів як з боку звучання, так і з боку конкретності значення» [5:146]. До того ж семантику речення та його структурний мінімум дослідник вивчає нерозчленовано: «Модель речення має абстраговану формальну значущість, у якій фіксується загальний характер відношень між предметами та загальний характер її структурних елементів» [12:68].

Загальновідомо, що компонентний склад речення можна максимально розширити, увівши різні за семантикою члени, і максимально звузити, залишивши у його структурі лише ті члени, які виконують конститутивну функцію, тобто утворюють той зміст, що співвідноситься у свідомості мовців із «мініфрагментом» навколишнього світу. Саме це і стало підставою для виділення синтаксичних одиниць двох типів: мінімальних структурних схем речення і поширених структурних схем речення (Белошапкина 1978; 1979). Перші з них включають такі сполуки форм слова (чи одну форму слова), які за допомогою відповідного лексичного наповнення передають реальну інформацію. Ці структурні схеми можуть піддаватися внутрішній диференціації, оскільки їх виділення — результат високого рівня абстракції. Мінімальні структурні схеми

речення органічно входять до поширених структурних схем. Останні відрізняються від перших тим, що конституюються на базі необхідних, або валентно-об'язкових, членів речення, присутність яких у реченні є обов'язковою. Отже, розуміння поширених структурних схем зорієнтоване не на формальні ознаки речення, а на його інформативно-семантичний рівень.

У тлумаченні Г. Золотової, той рівень узагальнення, який зазвичай називається «мінімальною моделлю реалізації структурної схеми», і є граничне абстрагований зразок предикативного мінімуму, а не структурна схема — абстрактний конструкт. Якщо до поняття моделі речення входять організуючі члени, які складають предикативну основу — мінімум, то до поняття структурної моделі речення включаться і компоненти, які поширюють та ускладнюють цю основу. Поняття структури речення, таким чином, ширше поняття моделі речення. Граматичні форми слів, які складають предикативну основу речення, а також поширюють її додатковими значеннями, виконують у реченні структурну роль, вони утворюють структуру речення [8:95].

Слушною видається думка З. Попової про те, що у складі речення необхідно розрізняти три типи членів речення: 1) ті, що входять до структурної схеми речення; 2) ті, які перебувають поза структурною схемою речення, але входять до позиційної схеми, тобто є обов'язковими учасниками конструювання реченнєвої структури; 3) ті, котрі не стосуються ні структурної, ні позиційної схеми речення. Перший тип членів речення — це суб'єктиви (підмет, суб'єктний датив, суб'єктний генітив, суб'єктний інструменталь) та предикативи (присудок, предикативний прислівник, інфінітив). Другий тип членів речення — прямий і непрямий додатки, обставини місця, часу, причини, мети й інші; третій — означення. Поза увагою залишаються «некласичні схеми речень», у яких відсутні підмет та присудок [13:72-74].

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що реченнєвий простір може вузьким і широким. Вузькість пов'язується із строго визначеними межами розуміння, а укладанням речень у відповідні структурні схеми. Вузьке розуміння речення у концепції Й. Андерша зводиться до входження у семантичну структуру синтаксично релевантних семантико-синтаксичних відношень, які проголошуються дієслівним предикатом, «...тобто його здатністю вимагати лише певні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні компоненти, необхідні для розкриття його релятивної семантики» [14:15-16]. Широті не характерні певні обмеження, мовець у силу різних комунікативних потреб уводить до складу речення додаткові конкретизатори. Широке розуміння пов'язане з включенням до складу речень «...усіх семантико-синтаксичних відношень конкретного речення-висловлення; власне, йдеться про врахування усіх відображених у структурі речення логіко-семантичних відношень предиката» [14:15].

Аналізуючи мінімальні реченнєві структури, Й. Андерш зазначає, що вони «...мають знаковий характер, який дозволяє аналізувати їх у двох аспектах — формальному і семантичному. З першим пов'язується конституювання валентнісних структур речення, а з семантичним інтенційних. Необхідно розрізняти два рівні визначення валентнісних та інтенційних структур речення — абстрактний і конкретний, виділяючи на першому з них абстрактні валентнісні та інтенційні типи мінімальних реченнєвих структур, а на другому — їх конкретні морфолого-синтаксичні та лексико-семантичні реалізації, тобто структурні та семантичні моделі речення» [3:125]. До цього слід додати, що формально-синтаксична та семантико-синтаксична структури речення є діалектично взаємопов'язаними й взаємозумовленими явищами і разом утворюють комплексну мінімальну реченнєву структуру;

остання може бути визначена як така семантико-синтаксична одиниця, компоненти якої зумовлюються валентісно-інтенційними властивостями дієслова, вжитого у ролі предиката. Так, у мовознавстві існує ряд класифікацій речень, створених на основі валентісних характеристик предикатів (Т. Ломтєв 1979; Т. Алісова 1971; О. Москальська 1974; Й. Андерш 1987 та ін.). В оформленні структурних моделей речення беруть участь різні морфологічні категорії, одні з яких є синтаксично релевантними, тобто впливають на конституювання і розрізнення моделей, інші такого впливу не мають, а лише призводять до внутрішньомодельних змін, які не порушують єдності моделей: до перших належить, насамперед, категорія відмінка іменників, а до других — категорії роду, числа, виду, часу та ін. [3: 125-127].

Протягом тривалого часу лінгвісти прагнули знайти компромісний варіант вирішення проблеми абстрактних структурних зразків. Усвідомлюючи ступінь відірваності граматично достатніх схем від конкретного мовного матеріалу, можна однак твердити про існування типів реалізації структурної схеми, яка може бути ширшою від схеми за рахунок уведення поширювачів. Поширювачі бувають двох видів: зумовлені сильними прислівними зв'язками, які диктуються семами, що входять до лексичного значення слова, і зумовлені семами, що характеризують граматичну семантику певної конструкції, необхідні компоненти реалізації.

Структура речення розпочинається з вибору головного семантичного компонента — дієслова-предиката, яке зумовлює «...уведення одного чи більше іменників, кожен з яких є носієм одного з кількісно обмежених можливих відношень із дієсловом» [2:337], тобто предикатний знак, відповідно до своєї семантичної валентності, формує набір позицій для семантичних партнерів. Ці семантичні наповнювачі мовознавці позначають різними термінами: актанти і сирконстанти (Л. Теньєр, Ю. Апресян); імена предикатних предметів (Т. Ломтєв); іменні компоненти (Т. Алісова); комплементи (С. Кацнельсон); глибинні відмінки (Ч. Філлмор); іменники або аргументи (У. Чейф); субстанціальні синтаксеми (І. Вихованець). У дисертаційному дослідженні уживаються терміни «детермінант» і «поширювач».

Статус другорядних членів речення, на відміну від головних, не є однаковим: вони можуть займати обов'язкову і факультативну позицію. Кардинальних розбіжностей між синтаксистами з цього приводу не виникає. До складу ядра включаються всі граматичні члени, які займають при присудку позиції, обмежені його лексичною і формальною репрезентацією, а також ті функціонально-синтаксичні позиції, що вимагають обов'язкового заміщення. Як правило, обов'язковий поширювач — це член речення, який прогнозується лексико-семантичною чи морфологічною валентністю предиката, або загальним значенням висловлення, і надає реченню значеннєвої самостійності. Він не може бути вилученим із речення, бо його вживання викликане семантико-синтаксичними, а не контекстними умовами. Обов'язкову сполучуваність (чи «детермінацію дієслівного оточення») пов'язують із сильним керуванням, закінченістю конструкції. Різниця між сильним і слабким керуванням, детермінуючими і потенційними елементами недостатньо чітко простежується, тому немає певних критеріїв, згідно з якими можна віднести чи не віднести той чи інший актант до структурної схеми. Але кількість компонентів у структурі повинна бути достатньою для того, щоб висловлювання не втратило свою пропозиційну семантику і не виявилось би граматично неправильним. У самому понятті «облігаторний поширювач» є протиріччя: термін «поширювач» передбачає факультативність вживання, на відміну

це терміна «облігаторний». У багатьох випадках без поширювачів схема може слугувати зразком для побудови висловлювання, що виражає задану думку, тому у випадку семантичної недостатності одного із головних членів у прислівний зв'язок вступають синтаксеми вільного або зумовленого члена. Таким чином, поширювач виявляється не факультативним, а обов'язковим. Факультативному поширювачу відводиться периферійна у плані структурної завершеності роль. Він вносить додаткову інформацію, яка суттєвою з погляду комунікативного значення, але не категоріальною. Відсутність компонента такого типу не впливає на формування семантичного мінімуму речення.

У ролі обов'язкових предикативних поширювачів виступають додатки до дієслівни, за ними, звичайно, закріплюється і можливість факультативності. Напр.: *Гості охали, дивувалися, хвалили Ганю* (І. Н.-Левицький). *Батько хвалить Федьку, а мати так само сердиться* (В. Винниченко). Усі дослідники визнають той факт, що означення завжди вносить у комунікативно-структурний план речення ту інформацію, опущення якої не призводить до семантичної самонедостатності. Однак деякі вчені вважають, що твердження про те, що означення вільно входить «...до складу речення, уточнюючи конститутивні і неконститутивні компоненти» [11, 33] потребує перегляду, тому що воно суперечить конкретним фактам мови. Засобом вираження атрибутивної недостатності виступають тавтологічні синтаксеми, у яких корінь залежної синтаксичної форми збігається з коренем граматично домінуючого слова. Атрибутивний, вживаний компонент узгоджене чи неузгоджене означення — перекладає інформативну надлишковість, що репрезентується синтаксичними структурами, у інформативну діяльність. Функцію атрибутивного конкретизатора виконують різні за семантикою іменники та прикметники. Вступаючи у семантико-синтаксичні зв'язки з атрибутом, факультативний поширювач, що передбачається предикатом, набуває нової синтаксичної якості обов'язковості, яка викликається не значенням предиката, не граматичними факторами, а комунікативним значенням речення. Це явище лінгвісти назвали другою ланковою валентністю другого ступеня, бо вона пов'язана з предикативним центром не прямо, а опосередковано.

Вихідним положенням цієї статті є розуміння того, що дієслівний член речення як одиниця з багаторівневою організацією стоїть у центрі (чи місці ваганти) власне-семантичного і формально-граматичного рівнів речення. Презентація на семантико-синтаксичний рівень, що має (порівняно з власне-граматичним загальномовним ярусом семантичного рівня) конкретномовний характер, не означає спрямованості дослідження на суто мовну семантику, бо цей рівень є однією з ланок (і, можливо, найголовніших) у кількарівневою представленні семантики предиката. Семантико-синтаксичний аспект речення найтісніше пов'язується і з найбільш «семантичним» глибинним (власно-семантичним) аспектом, і з найбільш «формальним», що виражає реалізацію синтаксичних зв'язків між компонентами речення, тобто поверхневим формально-граматичною площиною речення. Тяжіння до глибинного рівня визначає семантико-синтаксичний рівень як номінативний аспект глибинного предиката, бо відображає у ньому характер ситуації, події, процесу; тяжіння ж до поверхневого рівня визначає семантико-синтаксичний рівень як формалізований аспект структури дієслова-предиката, пов'язаний з структурою реальних висловлень.

Аналіз фактичного мовного матеріалу за концепцією Й. Андерша оптимально здійснювати за такою схемою: спочатку наводяться абстрактні

мінімальні реченнєві структури з врахуванням типу їх предиката, кількості і якості конститутивних компонентів, а потім встановлюються й аналізуються структурні моделі як морфолого-синтаксичні реалізації відповідних мінімальних реченнєвих структур і визначаються семантичні структури конкретних речень, утворених за цими моделями [14:35]. Мінімальні структури речень та варіанти їх морфолого-синтаксичної реалізації традиційно представляють за допомогою системи умовних позначень латинською символікою (див., напр. Русская грамматика — 80).

Частина вчених, зокрема І. Распопов, Г. Золотова, висловили сумніви щодо адекватності синтаксичним реаліям умовних позначень структурної схеми латинськими символами. «Будь-яка синтаксична структура, — зазначає Г. Золотова, — характеризується не лише найменуванням зв'язків між елементами, але і характером зв'язків. Сама ідея формули передбачає, що узагальнені в ній структури байдужі до лексичного наповнення... Насправді це не так» [11:14]. Аналізуючи конкретні синтаксичні структури, граматики виявили численні випадки, коли різні структури відповідали одній формулі, і навпаки, різними формулами позначались ідентичні структури, з чого можна зробити висновок, що «...із самої мовної дійсності випливає необхідність урахування двох факторів: різнофункціональність однієї відмінкової форми і вибірковість функцій відносно різних груп слів, які прийняли цю відмінкову форму» [11:20]. Найчастіше це зумовлюється особливостями семантики компонентів речення. Наприклад, структура $N_1 - V_1 - N_2$ є типовою суб'єктно-об'єктною напр.: *Він жалів людей* (Ю. Мушкетик). *Я вас ще тоді полюбила* (І. Н.-Левицький). Але, якщо позицію об'єкта займає лексема з часовим значенням типу *година, день, рік, вік* та ін., ця структура втрачає суб'єктно-об'єктний характер і набуває темпорального напр.: *Павло спатиме день і ніч* (Г. Тютюнник).

ЛІТЕРАТУРА

1. Есперсен О. Философия грамматики. — М., 1958.
2. Чейф У. Значение и структура языка. — М., 1975.
3. Андерш Й.Ф. Валентно-інтенційна структура предиката і типологія простих речень у сучасних слов'янських мовах // Слов'янське мовознавство: Доповіді X Міжнародного з'їзду славістів. — К., 1988.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. — К., 1993.
5. Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание. Избранные работы. — М., 1976.
6. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок: Сб. статей. — М., 1967.
7. Шведова Н.Ю. О понятии «регулярная реализация структурной схемы простого предложения» // Мысли о современном русском языке. — М., 1969.
8. Золотова Г.А. О структуре простого предложения // Вопросы языкознания. — 1967. — №1.
9. Колшанский Г.В. Логика и структура языка. — М., 1965.
10. Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. — Воронеж, 1973.
11. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. — М., 1973.
12. Ломтев Т.П. Парадигматика предложения на основе конвертируемости отношений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. — М., 1969.
13. Попова З.Д. Может ли обойтись синтаксис без учения о предложении? // Вопросы языкознания. — 1984. — №5.
14. Андерш Й.Ф. Семантико-синтаксичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов) // Зіставні дослідження української, чеської та російської мов: 36. наук. праць. — К., 1987.